

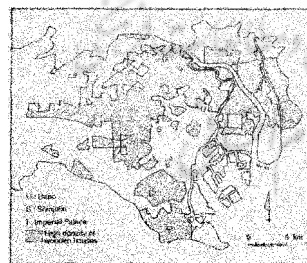
جغرافیای اجتماعی و آسیب‌پذیری از حوادث در توکیو

محمد سرگران قوی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

توکیو از ۱۶۰۳ تا ۱۸۶۷ بوده است). این دو منطقه در ادبیات انگلیسی تحت عنوان بالا شهر و پایین شهر ترجمه و تفسیر شده‌اند. (نگاره ۱) شرق قلعه که منطبق با بخش شیتاماکی بوده یک دشت آبرفتی پست می‌باشد. بخش شیتاماکی محل سکونت تجار، صنعتگران و شهروندان عادی بوده به انضمام آنهایی که امروزه گروه‌های حاشیه‌ای نامیده می‌شوند. چنین تخمین زده می‌شود که بیش از نیمی از جمعیت اولیه توکیو در اینجا بر روی ۲۰ درصد از زمینهای ناحیه شهری زندگی می‌کردند. به نظر می‌رسد که حدود ۱،۳۰۰،۰۰۰ نفر در ادو در نیمه دوم قرن ۱۸ و نیمه نخست قرن ۱۹ زندگی می‌کردند. به عکس غرب قلعه ادو که منطبق با بخش یامانوت است عموماً یک ناحیه مسکونی بود که روی یک ناحیه مرتفع بنا شده و توسط سامورائی‌های طبقه بالا اشغال شده بود. این بخش حدود ۶۶ درصد نواحی شهری را شامل می‌شد. همان‌طور که شهر به سمت غرب گسترش یافت طبقه متوسط جامعه به سمت بخش یامانوت حرکت کردند. این تمایز تا امروز همچنان باقی مانده است به طوری که بخش یامانوت نواحی مسکونی طبقات متوسط و بالای جامعه را شامل می‌شود و بخش شیتاماکی مخلوطی از کاربری‌های اداری و تجاری در نزدیک مرکز تجاری شهر به علاوه نواحی مسکونی قدیمی را در بر گرفته است. قسمت اعظمی از توکیوی قدیم که با وجود خانه‌های چوبی، مستعد آسیب‌پذیری و حادثه می‌باشند نیز در این قسمت قرار دارند.

نگاره ۲: نواحی متراکم از مساکن چوبی در توکیو

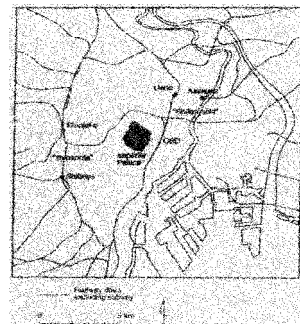
جغرافیای اجتماعی توکیوی معاصر

با توجه به موارد ذکر شده چنین به نظر می‌رسد که جغرافیای اجتماعی توکیوی معاصر درون بافتی مساعد حادثه به خاطر خانه‌های چوبی فرسوده و قدیمی قرار گرفته است. این موضوع به خوبی توسط مقامات رسمی شناخته شده است و اخیراً با زلزله هانتشین که در شهر کوب در مجاورت شهر توکیو با همان شرایط مشابه رخ داد این موضوع بیشتر مورد تأکید قرار گرفت. نواحی‌ای که در شهر کوب بیشترین مقدار خسارت را دریافت کردند در صد بالایی از سکونتگاههای چوبی را دارا بودند. چهار منطقه درون شهری در قسمت جنوب شرق شهر کوب شامل هیگاشینادا، نادا، هیوگو، ناگاتا بودند که تقریباً ۴۰ درصد جمعیت شهری در آنجا ساکن بود. بطور کلی این چهار منطقه ۳۲۶۱ نفر از ۵۴۸۳ نفر تلفات گزارش شده در

توزیع فضایی گروه‌های آسیب‌پذیری در توکیو دقیقاً مشخص نیست، با این وجود همبستگی و ارتباط معنی‌داری بین توزیع خانه‌های چوبی مستعد آسیب‌پذیری در مقابل زلزله و اجتماعات قدیمی وجود دارد. یک مطالعه راهبردی در خصوص بی‌خانمان‌ها در توکیو نشان داد که بیشترین تعداد مردم بدون مسکن در نقاط محدودی از شهر همچون پارکها، ایستگاه‌های راه آهن و حاشیه‌های کریدر رودخانه متمرکز شده‌اند. لازم به ذکر است که با توجه به استانداردهای بین‌المللی تعداد اندکی بی‌خانمان در کشور ژاپن وجود دارد. ظهور و رشد جمعیت بی‌خانمان در توکیو واکنشی به عدم خوش اقبالی و رکود اقتصادی در صنایع کوچک می‌باشد که به خاطر عدم نیاز به مهارت کافی و سادگی کار سابقاً تعداد زیادی از مهاجران روستایی را در شهر به خود جذب کرده بود. اگر چه برنامه‌ریزی منظم برای افزایش مشارکت مردم بی‌خانمان در فعالیتهای برای کاهش و به حداقل رساندن خطرات و خسارات بلافاصلای آرزوی ارزنده و از لحاظ تکنیکی قابل وصول می‌باشد اما با مقاومت بسیاری از شهروندان ژاپنی مواجه شده است. این تحقیق در خصوص آسیب‌پذیری اجتماعی در شهر توکیو می‌باشد که ابتدا توسط یونو (۱۹۹۸) و ویسنر (۱۹۹۸) مورد بررسی قرار گرفته است. هدف این تحقیق دو موضوع می‌باشد.

نخست: آنکه قصد دارند نشان دهد که آسیب‌پذیری از حوادث، الگوهای فضایی خاصی را در توکیو به نمایش در آورده است. روایی (۱۹۹۴) چنین استنتاج می‌کند که عوامل اجتماعی از حوادث تأثیر می‌پذیرند و در اثر حوادث شکل می‌گیرند. بنابراین در توکیو ما شاهد آن هستیم که ساختار اجتماعی و فضایی در شهر متأثر از الگوی آسیب‌پذیری از حوادث می‌باشد.

دوماً: این تحقیق مقدمه‌ای برای توصیف و توزیع فضایی بی‌خانمان‌ها در توکیو می‌باشد که به عنوان گام اولیه جهت تحلیل عمومی همبستگی اجتماعی به سبب آسیب‌پذیری شهری انجام گرفته است. جهت تقویت این موضوع، ابتدا یک دید جمالی تاریخی در خصوص سیر تکاملی اجتماعی توکیو انجام گردیده است.

نگاره ۱: موقعیت خطوط راه آهن و نواحی شیتاماکی و یامانوت در توکیو
توجه: قلعه ادو سابقاً در محل قصر امپراتور قرار داشت.

سیر تکاملی نواحی اجتماعی توکیو

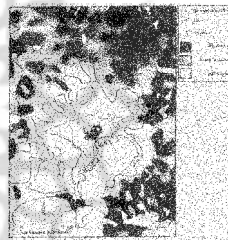
یکی از خصوصیات تاریخی بارز جغرافیای اجتماعی توکیو تمایز بین بخش شیتاماکی و بخش یامانوت می‌باشد. که این دو بخش به ترتیب در شرق و غرب قلعه ادو (هسته اولیه شهر توکیو) قرار گرفته‌اند. (ادو نام اولیه

حادثه را متحمل شدند. جالب آن که مسکن چوبی ۳۷ تا ۶۸ درصد از کل مسکن آنجا را در بر می گرفت. توزیع خانه‌های چوبی در توکیو در نگاره ۲ نشان داده شده است. آنها اشکال باقیمانده‌ای متعلق به دوره قبل از زلزله ۱۹۲۳ کانتو می باشد که در آن تعداد بسیار زیادی از خانه‌های چوبی قدیمی شهر از بین رفتند. قسمتهایی از توکیو که بعد از زلزله ۱۹۲۳ نتوانستند توسعه و مرمت خود را باز یابند با داشتن کوچه‌های تنگ و باریک، بافت مسکونی فشرده‌ای را به نمایش در آورده‌اند. امروزه بیشتر خانه‌های چوبی بصورت یک کمربند متحدالمرکز دور مرکز مدرن شهر و نواحی مسکونی نخبگان شهری را احاطه کرده است اما نتوانسته به طرف بخشهای بیرونی توکیو گسترش یابد. خانه‌های چوبی بیشتر بخش شیتاماکی و علاوه بر آن نواحی مسکونی طبقه متوسط در قسمت غربی کاخ سلطنتی را پوشانده است. این مناطق به عنوان نواحی آسیب پذیر، نیاز مبرم به توجه بیشتر جهت افزایش پایداریشان در مقابل آتش سوزی دارند. همچنین توزیع فضایی جمعیت سالخورده که نشانگر یک الگوی متحدالمرکز پهناور می باشد به طور معنی داری با توزیع مسکن چوبی منطبق است. (نگاره ۳)

نگاره ۳: توزیع جمعیت مسکن

سالخورده در ناحیه توکیو.

توجه: منظور از نسبت بالا نشانگر سهم جمعیت سالخورده بیشتر از ۱۵ درصد متوسط بین ۱۷ - ۱۵ درصد و کم پایین تر از ۷ درصد می باشد.

نزدیک مرکز توکیو که دقیقاً منطبق با شیتاماکی قدیم می باشد تعداد بسیار زیادی از ساکنین سالخورده را در خود جای داده است. آن سوی این بخش بالنسبه تعداد کمتری جمعیت سالخورده وجود دارد اما دورتر از آن تقریباً ۴۵ کیلومتر از مرکز شهر به بعد نسبت ساکنین سالخورده مجدداً شروع به افزایش می نماید. بازتابهایی از تکامل شهری در این الگوها اثرگذار بوده است. هسته این ناحیه مسکونی قدیمی تعداد کثیری از «خانواده‌های گسترده» را در بر می گیرد که در قدیمی ترین قسمت توکیو با زاد و ولد بالا زندگی می کنند. منطقه بعدی تحت سیطره سکونت «خانواده‌های هسته‌ای» و جوانان مجرد می باشد. این منطقه به خارج از حاشیه محدوده رفت و آمد طبیعی از مرکز توکیو کشیده شده است. از این قسمت به بعد همانگونه که سبک زندگی شهری شیوه‌هایی را برای روستاها و شهرهای کوچک حاشیه محدوده قابل رفت و آمد شهر ارائه می دهد، جمعیت سالخورده دوباره افزایش می یابد. (منطقه رفت و برگشتی توکیو اغلب به واسطه ۵ درصد سطح شهر تعیین می شود جایی که ۵ درصد یا بیشتر از کل سفرهای کاری که در این محدوده به مرکز توکیو انجام می گیرد مشخص می شود که تقریباً با ۵۰ کیلومتر فاصله از مرکز شهر منطبق می باشد).

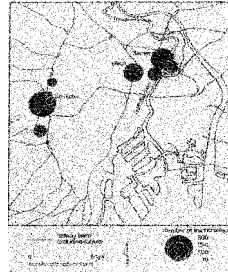
بررسی‌هایی که در خصوص مهاجرت صورت گرفته نشان می دهد که توسعه شهری و به تبع آن نیاز به سفرهای طولانی برای کار شدیداً توزیع فضایی جهت سالخورده را تحت تأثیر قرار داده است. مثالهای فوق توزیع فضایی برجسته یکی از گروه‌های اجتماعی توکیو (سالخوردگان) و در

ارتباطات محدود و بسته بین آن الگو و یک شاخص جغرافیایی از لحاظ آسیب پذیری (خانه‌های چوبی) در مقابل زلزله را نشان می دهد. این مسأله بوضوح چنین بیان می کند که بعضی گروههای اجتماعی و بعضی نواحی در توکیو آسیب پذیری بیشتری در مقابل خطرات زلزله نسبت به نواحی دیگر دارند. تدبیر یک سیاست عمومی روشنیانانه و تنویر افکار عمومی، می تواند از سختی و مشقت گروههای حاشیه‌ای در خلال بروز حوادث بکاهد. مردم بی خانمان چنین گروه آسیب پذیری را تشکیل داده‌اند که بندرت در برنامه‌های مدیریت بحران در نظر گرفته شده‌اند.

توزیع مردم بی خانمان در توکیو

نسبتاً اطلاعات کمی در خصوص توزیع مردم بی خانمان در توکیو یا شهرهای دیگر ژاپن وجود دارد. بیشتر اطلاعات نیز در این خصوص محدود و از نظر تحقیق ناقص می باشد. حتی این اطلاعات گاهی به خطر رفته زیرا بی خانمان‌ها از نظر جغرافیایی متحرکند به همین خاطر توزیع جامعه بی خانمان از تحقیقی به تحقیق دیگر فرق می کند. آنچه که در مورد بی خانمان‌ها می دانیم شاید دقیق و ارزشمند نباشد به طور کلی آن اطلاعاتی ارزشمند می باشد که قابل دسترسی باشند. بحث در خصوص بی خانمان‌های شهری در ژاپن به طور مکرر بیان شده است. تعداد مردم بی خانمان روند رو به افزایش را نشان می دهد هر چند نسبت به استاندارد شهرهای شمال آمریکا و اروپا این مقدار هنوز خیلی اندک می باشد. به هر حال رسانه‌های خبری این موضوع را تحت پوشش قرار داده و مسئولان شهری این مسئله را مورد بررسی قرار داده‌اند تا وسعت حوضه این معضل مشخص شود. فرمانداری توکیو در یک اقدام مبتکرانه اصطلاح «مردمی که در خیابان زندگی می کنند» را به جای مردم بی خانمان به کار برد که خود کنکاشی متمایز می باشد و در آن تأکید به تلاش برای «بقای زندگی» نسبت به وضعیت و چگونگی شرایط بی خانمانی ارجحیت یافته و سعی دارد که از واژه منفی «تنها و فقر» که همیشه با اصطلاح بی خانمان همراه می باشد بپرهیزد. بر طبق بررسی‌هایی که توسط آژانسهای عمومی صورت گرفته چنین تخمین زده می شود که حداقل ۳۳۰۰ بی خانمان در شهر توکیو تا فوریه ۱۹۹۵ وجود داشته است. ۲۳ منطقه در توکیو توسط مؤسسات مختلف در زمانهای متفاوت مورد بررسی قرار گرفت و تنها افرادی که تحت عنوان بی خانمان تلقی می شوند به صورت جدول طبقه بندی شدند. در اینجا امکان وجود خطاهایی در خصوص دوبار به حساب آوردن افراد، تحرک مردم بی خانمان در خلال دو دوره مختلف سرشماری، محدودیت و پیش‌دآوری در خصوص ارائه اطلاعات و دیگر عوامل به چشم می خورد. با توجه به سرشماری‌های انجام گرفته مشخص گردید که حدود ۱۶۰۰ نفر از بی خانمانها در پارکها، ۷۰۰ نفر در داخل یا اطراف ایستگاه خطوط راه آهن مخصوصاً راه آهن زیرزمینی، ۶۰۰ نفر در بخشهایی از خیابانها و پیاده‌روها و ۴۰۰ نفر باقیمانده در خاکریز حاشیه رودخانه زندگی می کنند. تحقیقات صورت گرفته از پارکها، جاده‌ها و خاکریز رودخانه‌ها که در قلمرو حکومت مادر شهر صورت گرفت دلالت به رشد قابل توجه جمعیت بی خانمان در سالهای اخیر دارد. در سال ۱۹۹۳ تعداد ۴۶۱ نفر بی خانمان شناسایی شد که در سال ۱۹۹۴ این

مقدار به ۱۱۳۷ نفر رسید. الگوی فضایی بی‌خانمان‌ها دو انباشتگی عمومی در سه بخش از شهر را به نمایش گذاشته است که عبارتند از: شین جاکا، سان یا، و یونو (نگاره ۴) در اکتبر ۱۹۹۳ نواحی اطراف و زیر ایستگاه راه‌آهن شین جاکا حدود ۴۶۰ بی‌خانمان را در خود جای داده بود.

نگاره ۴: توزیع مردم بی‌خانمان در توکیو

پاکسازی حجم عظیمی از مردم بی‌خانمان ساکن در مجاورت ایستگاه راه‌آهن شین جاکا اتفاق افتاد. رسانه‌های خبری روی این اقدام پوشش گذاشتند اما پناهگاه‌های مقوایی که همچون مسکن برای بی‌خانمان‌ها عمل می‌کرد بزودی در نواحی پاکسازی شده پدیدار، و نظر رسانه‌ها را به خود جلب کردند. بخش شیبایا به عنوان کانون دیگری از بی‌خانمان‌ها شناخته شده است اما اطلاعات بسیار کمی درباره تعداد و چگونگی شرایط آنان قابل دسترس می‌باشد. آنچه واضح است این که به بررسی‌های زیادی قبل از اظهار نظر تفصیلی درباره بی‌خانمان‌ها در توکیو نیاز است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب بیان شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که از لحاظ اجتماعی آسیب‌پذیری مردم توکیو در مواجهه با خطرات و حوادث بیشتر از دیگر مکانها در خلال و بعد از زلزله‌های شدید می‌باشد و آنها معمولاً آخرین مردمی هستند که بهبودی خود را از چنین بلایایی بدست می‌آورند. در اینجا بوضوح نیاز به تمهیداتی می‌باشد که سختی و مشقت را از اینها و دیگر گروه‌های آسیب‌پذیر مشابه بزداید. تحقیق بر روی این مسأله توسط محققینی از دانشگاه کالیفرنیا و دانشگاه اویاما گاکین آغاز گردید که هنوز در مراحل اولیه می‌باشد اما اهدافشان فراهم آوردن تحلیلهای پایه‌ای و اساسی است. در مراحل بعدی، این مطالعه مستلزم یک سری مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد که نخست با برنامه‌ریزان شهری و دیگر مقامات عالی رتبه سپس با پرسنل و کارمندان سازمانهای حمایت‌کننده از بی‌خانمان‌ها و در نهایت با خود بی‌خانمان‌ها می‌باشد.

این مصاحبه‌ها در جستجوی یافتن پاسخ سؤالات زیر می‌باشد.

۱- رفتار و طرز برخورد مردم حاشیه‌ای در زندگی روزمره شهری چگونه است؟ ۲- واکنش و رفتاری که مردم بی‌خانمان در مواجهه با بلایای طبیعی از خود نشان می‌دهند؟ ۳- برنامه‌هایی که به طور متداول بی‌خانمان‌ها را جهت مقابله با زلزله یاری می‌رساند. ۴- برنامه‌های جدیدی که جهت مقابله با حوادث غیرمترقبه ضروری است.

به هر حال شاید کاربرد یافته‌های پژوهشی درون برنامه‌های عمومی مشکل باشد. متخصصین حوادث غیرمترقبه ژاپن از نیازهای ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر در برنامه‌ها و طرحهای رسمی برای پیش‌بینی کردن و واکنش سریع در مقابل حوادث بزرگ و مخرب اطلاع دارند اما برداشتن گام‌های عملی جهت رسیدن به این اهداف کم و آهسته می‌باشد. این موضوع تا حدودی به واسطه آن است که بیشتر ژاپنی‌ها در مورد هر ایده و تصویری که مربوط به اقلیتهای موجود در کشورشان می‌باشد حساسند و به همان نسبت بی‌میلی خود را جهت مشارکت در برنامه‌ریزی برای این گروه‌ها در سیاست‌های عمومی اعلام می‌کنند. این گونه‌گرایی و طرز برخورد سختی‌هایی را که پیوسته کراهیها و دیگر اقوام خارجی، تمایز نژادی شدید با ساکنان بومی شمال ژاپن، عقب‌ماندگان و معلولان و بسیاری از افراد دیگر که با آن روبرو می‌شوند را شرح می‌دهد. هنوز راه درازی برای آنکه گروه‌های اقلیتی در جامعه ژاپنی پذیرفته شوند وجود دارد قبل از آنکه به فرایند تخفیف خسارات حوادث بپردازیم.

بخش سان یا که ارزاترین محل سکونت برای کارگران روزانه می‌باشد حدود ۳۱۰ بی‌خانمان را در پیرامون خود نگاه داشته است. ۲۵۵ نفر دیگر در بخش یونو مخصوصاً در مجاورت پایانه اصلی خطوط راه‌آهن و یک پارک بزرگ قرار گرفته‌اند. انباشتگی دیگر در امتداد خاکریز رودخانه شامیدا حدود ۱۴۰ نفر و حدود ۱۳۷ نفر در نزدیک اساکاسا قرار دارد هر دوی اینها در مجاورت بخش سان یا و یونو قرار دارند. چه عواملی را می‌توان جهت این انباشتگی قابل توجه و بارز از بی‌خانمان‌ها و برای رشد سریع اخیرشان به حساب آورد؟ رکود اقتصادی بعد از سال ۱۹۹۰ تحت عنوان «حباب اقتصادی» این موضوع را بغرنج‌تر کرد. بسیاری از بی‌خانمانها کارگران مهاجری هستند که از نواحی روستایی جهت کار موقت در مجتمعهای صنعتی در دوران رشد شدید دهه ۱۹۸۸ - ۱۹۷۰ آمده بودند. در واقع شمار نامتجانسی از افراد ساکن در یونو از سرزمینهای شمالی آمده و برای سهل‌الوصول بودن رسیدن به زادگاهشان در مجاورت پایانه‌های بزرگ راه‌آهن سکنی گزیدند. یک پرسشنامه که در فوریه سال ۱۹۹۴ توسط اداره ارتش نیروی دریایی ارائه شده آشکار ساخت که ۱۶ درصد از ۵۷ نفر بی‌خانمان که مورد مصاحبه قرار گرفتند از شمالی‌ترین ایالات ژاپن، هکایدو و ۱۸ نفر (۳۲ درصد) از ایالات مجاور توهوکو آمده‌اند. رکود اقتصادی و کاهش فرصتهای اشتغال در مجتمعهای صنعتی باعث شد تا تعداد زیادی از این کارگران به طرف خیابان‌ها راهی شود. هنوز دقیقاً مشخص نیست که چه عوامل مشابه‌ای سبب محبوبیت شین جاکا به عنوان محل سکونت برای بی‌خانمان‌ها شده است. پژوهشهای دیداری و میدانی به این امر دلالت دارد که وجود تعداد زیادی فضاهای موجود در ایستگاههای راه‌آهن زیرزمینی و بخشهای مجاور مراکز عمده حمل و نقل احتمالاً تأثیر بسیاری در مکانیابی بی‌خانمانها داشته باشد. در این بخش چندین خطوط راه‌آهن همگرا شده‌اند و ایستگاهها توسط تعداد زیادی مراکز خرید و فروش زیرزمینی، انبارهای کالا و پاساژها که پناهگاههای قابل استفاده‌ای را برای بی‌خانمانها فراهم آورده‌اند احاطه شده است. یقیناً شین جاکا با بی‌خانمانهایش به دقت توسط بسیاری از ژاپنی‌ها شناخته شده است به همین خاطر دولت سیاستهایی را جهت کاهش تعداد بی‌خانمان‌ها در نظر قرار گرفت (آنان که در معرض دید بودند). در اگوست ۱۹۹۶ جابجائی و